

Graffiter på vikingatida mynt

Av Inger Hammarberg och Gert Rispling

Studiet av graffiter, eller graffiti som de också kallas, har inte en lång forskningstradition bakom sig. Först 1956 behandlades graffiter på vikingatida orientaliska mynt i en uppsats av Ulla S. Linder Welin, «Graffiti on Oriental Coins in Swedish Viking Age Hoards» (1). Totalt undersökte Welin ca 200 myntfynd, de flesta förvarade i Kungl. Myntkabinettet i Stockholm (KMK). Hon redovisar 28 graffitimynt ur 17 fynd (14 från Gotland och 3 från fastlandet). Vidare har Anna Kmietowicz behandlat ämnet graffiter i en lång recension av Welins uppsats (2). 1960 utkom band V av Kulturhistoriskt Lexikon för nordisk medeltid, innehållande artikeln «Graffiter» av Hans Holst och Ulla Welin (3). Sedan 1975, då första volymen av CNS utkom (4), publiceras fynd av graffiter fortlöpande. 1979 utkom ett mycket viktigt arbete av I. Dobrovolskij, «Graffiti auf orientalischen Münzen des 7.-11. Jahrhunderts» (5). En väsentligt utökad version av denna artikel utkom 1981, «Klassifizierung und Interpretation von Graffiti auf orientalischen Münzen» av I. Dobrovolskij, J. V. Dubov och J. K. Kuzmenko (6).

Welin klassificerar graffiter i sex grupper med utgångspunkt från tänkta ändamål med ristningen.

1. Probermärken vid prövning av metallhalten.
2. Märken vid delning av lott eller byte.
3. Delningslinjer vid delning av mynt i mindre bitar.

4. Ägarmärken eller bomärken.

5. Religiösa eller magiska emblem.

6. Klotter eller krafs utan egentligt ändamål.

Dobrovolskij accepterar Welins klassificering med undantag av grupp 1 och 2. Dessa är inte egentliga graffiter. Han är också skeptisk mot grupp 6. Ur Eremitagets samling av orientaliska mynt i Leningrad har Dobrovolskij undersökt 30 000 mynt. 85 befanns innehålla graffiter, 56 mynt av silver och 29 av guld. Han delar in graffiterna i 5 grupper, men inte efter ändamålet utan efter slag av bild eller skrift.

I. Orientaliska inskrifter.

II. Runor.

III. Föremål, såsom vapen, båtar och övriga föremål.

IV. Symboliska tecken, främst religiösa eller magiska emblem.

V. Otydbara tecken.

Denna klassificering har blivit grundläggande för vår behandling av graffiterna. Vår undersökning grundas på en systematisk inventering av de orientaliska vikingatida mynten i KMK, ca 34 000 mynt. Vad beträffar graffiter på de västerländska mynten, omfattar undersökningen endast graffitimynt som redan publicerats i CNS. Antalet funna graffitimynt uppgår till 1173, vilket är ungefär 10 gånger mer än vad som var känt tidigare. Naturligvis kan dessa mynt inte redovisas i detalj i denna uppsats. Det får bli ett urval

av illustrationer, kombinerat med en grov beskrivning. De 1173 mynten består av 1172 silvermynt och ett guldmynt. De fördelar sig på följande dynastier och grupper.

1. sasanidiska	6
2. arab-sasanidiskt	1
3. umayyadiska	72
4. spansk-umayyadiskt	1
5. nordafrikansk imitation	1
6. khazarisk imitation	1
7. abbasidiska	525
8. tahiridiskt	1
9. banidjuridiska	2
10. saffaridiska	2
11. samanidiska	440
12. orientaliska opräglade plattar	11
13. volgabulgariska imitationer	57
14. volgabulgariska	20
15. buwaihidiska	6
16. hamdanidiska	3
17. marwanidiskt	1
18. qaraghanidiskt	1
19. bysantinska	3
20. tyska	12
21. anglosaxiska	4
22. västerländska opräglade plattar	3
	<hr/>
	1173

Mynten har fördelats efter präglingstid (plansch 1). De bysantinska och de västerländska mynten kan som bekant inte bestämmas lika exakt som de islamiska. Frekvensen av graffiter är mycket högre på 700- och 800-talsmynten än på 900-talsmynten, något som följande tabell visar.

Islamiska mynt	698-892	892-965	965-1013
Antal mynt totalt i KMK	9 300	24 000	400
Antal graffitimynt	577	565	2
Graffitimynt i procent	6,2 %	2,3 %	0,5 %

Att det finns så få bysantinska och västerländska graffitimynt är ingen överraskning med tanke på hur sällsynta de allra yngsta islamiska graffitimynten visar sig vara. Bruket att rista mynt avtar tydligt under loppet av 900-talet. De yngsta mynten i Dobrovoljskijs undersökning är präglade 952/53 resp. 945-59 (det senare ett bysantinskt). Det ryska materialet, som till skillnad från det skandinaviska är fortsatt stort även efter 950, visar mycket tydligt att bruket att rista mynt minskade starkt i mitten av 900-talet. Vi anser att den högre graffitifrekvensen på de äldre mynten inte kan bero på att de skulle ha cirkulerat längre tid än de yngre. De flesta äldre mynten härrör nämligen från 800-talsfynd. Det får bli en senare uppgift att komplettera denna präglingsårsanalys med en analys byggd på respektive fynds slutmyntsår. Utan att gå in på detaljer här, kan vi dock redan nu se, att vissa äldre graffitimynt uppvisar graffiti, som är betydligt yngre till sin typ än vad präglingsåret påskiner. I sådana fall har alltså myntet cirkulerat länge. Här nedan följer en sammanställning av de fynd, som berörs av graffitimynt.

Landskap	Antal fynd med graffitimynt
Gotland	115
Öland	6
Skåne	1
Blekinge	2
Småland	3
Östergötland	2
Halland	1

Landskap	Antal fynd med graffitimynt
Västergötland	1
Uppland	4
Södermanland	4
Västmanland	2
Närke	1
Gästrikland	2
Hälsingland	1
Medelpad	1
Okänd proveniens	1
	147

Vårt största fynd av islamiska mynt, Stora Vellinge I i Buttle socken på Gotland (2685 ex.) är också vårt största fynd avseende graffiter. Det är till sammansättningen ett normalt 800-talsfynd, även om slutmyntet ligger på 910/11. Som framgår av nedanstående tablå, är Stora Vellinge I oftare ristat på båda sidor än graffitimyntsfynd i allmänhet. Detta är ett typiskt drag hos 800-talsfynd. Antalet upptäckta ristade myntsidor i Stora Vellinge I har, efter vår undersökning, ökat från 0,6 % till 6,1 %. Det finns all anledning att tro att denna siffra kommer att öka ytterligare.

Tabell 1. Graffiter i Stora Vellinge I i förhållande till det totala antalet graffiter. Procentsiffran uttrycker antalet myntsidor med graffiti i procent av det totala antalet ristade myntsidor.

	Totalt antal med graffiti		Stora Vellinge I med graffiti	
	Antal	Procent	Antal	Procent
Mynt	1 173		227	
Myntsidor	1 548		330	
Åtsidor	767	49,5	162	49,1
Frånsidor	781	50,5	168	50,9
Endast åtsidan	392	33,4	59	26,0
Endast frånsidan	406	34,6	65	28,6
Båda sidor	375	32,0	103	45,4

Under de 150-200 år som bruket att rista mynt pågick skedde en viss utveckling av graffiterna. I början av 800-talet fanns det två viktiga kategorier, de orientalska (georgiska och arabiska) inskrifterna och de skandinaviska runinskrifterna. Dessa får senare sällskap av små torshammare och små kors. Fyllda och stora, ofyllda torshammare uppträder i materialet först i slutet av 800-talet. De fyllda korsen, liksom de stora ofyllda, är också att hänföra till slutet av 800-talet och framåt. De korsade korsen och hammarkorsen däremot kan dateras till tidigast mitten av 900-talet. De mera ovanliga religiösa symbolerna svastika, halvmåne, skära och torshammarring kan hänföras till tiden omkring 900. De föremålsavbildande graffiterna är typiska för tiden 900-950. Under hela tiden florerar runinskrifterna. Från 900 börjar runorna förekomma som bomärken. Vi skall redogöra närmare för arbetet med den största gruppen av graffiti, runorna.

Vi har räknat till 820 mynt med runor. Mer än 800 av dessa utgör nyupptäckter som gjorts under det halvår som denna studie pågått. Vi har haft stora svårigheter att avsluta materialinsamlingen. Den långvariga inventeringen åtföljdes av omfattande rengöring av mynten. De islamiska mynten ligger sedan gammalt i okonserverat skick. Ofta finns det en täckande yta av smuts vilken effektivt döljer eventuella graffiter. Vi måste ha tvättat tusentals mynt under denna tid. Rena mynt var den första förutsättningen. Den andra var kunskap. Därvidlag blev Dobrovolskijs artikel från 1981 av avgörande betydelse. För första gången beskrevs för oss rungraffiter på mynt.

Allt som allt har 12 sådana islamiska mynt påträffats i sovjetisk jord (7). Det visade sig snart att även KMK innehade mynt med ytterst tunna ristningar, ofta osynliga för blotta ögat. Varje nytt fynd medförde naturligt nog ökad erfarenhet och bättre förmåga att

urskilja och tolka dessa runor. Det förde också med sig behovet att hela tiden överpröva och omvärdera tidigare gjorda tolkningar. Dechiffreringen antog slutligen så stora proportioner att arbetet, som ursprungligen var tänkt för endast en av oss, engagerade oss båda. På grund av de stora kvantiteterna har vi inte mäktat med någon analys i nivå med vad materialet tillåter. Det är ständigt samma runor och runord som återkommer. Det är ordet 'Gud', skrivet antingen enligt den äldre, 24-typiga futharken, $\chi \wedge \mu$ /gud/, eller enligt den yngre, 16-typiga futharken, $\psi \wedge \beta$ /kuth/. Ibland finns också 'Tor', $\beta \wedge \lambda$ /thur/. Dessa runord förekommer både högerlöpande och vänsterlöpande. Ofta är runorna utspridda hur som helst på myntsidan. En viss preferens synes dock råda om myntet är perforerat. De enskilda runtecknen i 'Gud' flockas påtagligt ofta kring hålet. Bland våra 1173 graffitimynt finns 158 mynt med ett eller flera (högst 4) hål. Framtida studier får utvisa om förekomst av perforering och runord samvarierar.

	Gud	Blandform Gud-Kuth	Kuth	Thur	Övriga runord	Runord totalt
Antal fall	226	7	839	36	17	1125
Antal myntsidor	164	6	522	33	14	658
Antal mynt	147	6	408	30	13	493

Detta betyder att de myntsidor som bär runord i genomsnitt har 1,7 sådana ord. På de 492 mynten finns det i genomsnitt 2,3 runord. Av de totalt 820 mynten med runor innehåller 60 % (493) runord.

Antal fall av Gud / Kuth	1072 (95,3 %)
Antal fall av Thur	36 (3,2 %)
Övriga runord	17 (1,5 %)
	1125 100 %

Formen 'gud' kan beteckna såväl hedniska gudomar som den kristna guden. Formen 'kuth' avser närmast den kristna guden (8).

Det är en vanlig uppfattning att runorna användes i magiskt syfte. Såväl Welin som Dobrovolskij talar om symbolrunor med vars hjälp runristaren vill få högre makter att utföra en viss god handling eller att få dem att förhindra att en ond gärning begås mot honom. Symbolrunorna uttrycker det begrepp som ryms i runans namn. De vanligaste enkelrunorna på runstenarna är t och a (9). T-runan (\uparrow eller \uparrow) har sitt namn efter guden Tyr. A-runan (\uparrow) är asarnas runa, med vilken Oden anropas. Andra positiva runor på mynt är f-runan (ψ) 'fä', med vilken runristaren kan frammana rikedom åt sig. Den är vanligast på 900-talet. S-runan (η eller λ) 'sol' är vanlig på 800-talet. U-runan (\wedge) 'uroxe' symboliserar kraft. M-runan (ψ) 'man' är vanlig på 900-talet. D-runan (μ) 'dag' och g-runan (χ) 'gåva' anses besitta särskild magisk kraft eftersom de är tecken ur den äldre futharken. En negativ runa är i-runan (\downarrow) 'is'. Det är vår överlägset vanligaste enkelruna. Th-runan (β) 'thurs, troll', k-runan (γ) 'kaun' och h-runan (\uparrow eller \uparrow) 'hagel' finns också på mynten, liksom r (λ) 'ritt', l (\uparrow) 'lag, vatten' och n (\downarrow) 'nöd'.

Vi tycker oss förmärka en viss utveckling av runstilen. Den första stilepoken avser mynt som präglats fram till ca 830. Runorna är vanligen tunt, men tydligt ristade. De är aldrig snittade med kniv, såsom probermärkena 'nicks' är (fig. 1 och 2). Welins enda exempel på tidigt runord (Welin 1956, fig. 13 och 36. Welin 1960, k. 408) är i själva verket vanliga nicks. Det är fråga om ett sasanidiskt fragment och sådana är alltid mycket tätt snittade med nicks. De har ju cirkulerat längre tid än andra mynt. Vi har undersökt alla nicks i KMK. Det finns inga andra fall där en

tolkning som runord är möjlig. Under 800-talets lopp försämras läsbarheten hos runorna, De är ofta slarvigt och mycket, mycket svagt ristade. Ungefär samtidigt med samandmyntningens början i slutet av 800-talet sker en stilförändring. Man finner ofta ordet 'kuth' hårt ristat gång på gång på samma ställe på myntet, vilket får graffiten att framstå som ett kvalificerat krafs. Det finns emellertid en annan tendens som samtidigt gör sig gällande. Enstaka runor snittas in hårt, djupt och stort med hjälp av kniv. Motivet till denna runristning verkar vara ett annat än forna tiders magi. Vi förmodar att användningen av runor har stelnat i bomärken eller ägarmärken och sådana gäller det ju att visa upp. Då runor och stil är på tal skall vi inte underlåta att nämna «bågmannen». Detta namn har vi givit åt en anonym myntristare, som med sin mycket säregna stil skiljer ut sig från de övriga. Han ristar aldrig annat än 'Gud' och 'Kuth', men dessa ord är så överlastade med bågar och snirklar att tolkningen ändå blir en utmaning. Vi har f. n. 16 sådana mynt, hämtade ur 10 fynd. Illustrationer finns i Welin 1956 fig. 33 (2 'Gud'; där tolkad som «djur?») och i CNS 1.2.38.1125, plansch 52 (1 'Kuth'). Bågmannen var av allt att döma verksam ca 910-915.

Foto av fig. 91. Svärd. Efterprägling, ca 910-30. Oxarve, Hemse sn, Gotland. Foto Gunnel Jansson.

Tabell 2. Fyndlista över avbildade graffiti

Fyndnummer	Landskap	Socken	Fyndplats	Preliminärt slutår
1	Gotland	Hemse	Oxarve	840/41
2	«	Sanda	Runne	857/58
3	«	Lummelunda	Kinner	877/78
4	«	Näs	Lingsarve	896/97
5	«	Buttle	St Vellinge I	910/11
6	«	Havdhem	Hajslund	933/34
7	«	Etelhem	Tänglings	945/46
8	«	Hellvi	Nystugu	946/47
9	«	Näs	Rangsarve	949/50
10	«	Lye	Smitts	951/52
11	«	Rone	Burge	952/53
12	Närke	Gällersta	Herminge	953/54
13	Gotland	Väte	Tuna	943-54
14	«	Hejde	Ekeskogs	953/54
15	«	Stenstugu	Grausne	953/54
16	«	Eksta	Rondarve	954/55
17	«	Stenkumla	Martille	954/55
18	«	Stånga	Botvalde	954/55
19	«	Väte	Gullarve	954/55
20	«	Alskog	Tjengvide	955/56
21	«	Buttle	St Vellinge II	955/56
22	«	Lärbro	Pavalds	955/56
23	«	Väte	Tuna	954-61
24	«	Hogrån	Gervalds	959/60
25	«	Roma	Bjers	961/62
26	«	Stenkyrka	Liknatte	965/66
27	«	Eskelhem	Övide I	976/77
28	Västmanland	Dingtuna	Östjädra	991
29	Gotland	Endre	Hulte	991
30	«	Alva	Haralds	991
31	«	Halla	Broa	991
32	«	Vamlingbo	Kvarna	994
33	Medelpad	Indal	Stige	1021
34	Gotland	Othem	Kviende	1035
35	«	Hejde	Sigsarve	1055
36	«	Eskelhem	Kvarna II	1085
37	«	Lye	Mannegårda III	1102
38	«	Hemse	Oxarve	1120

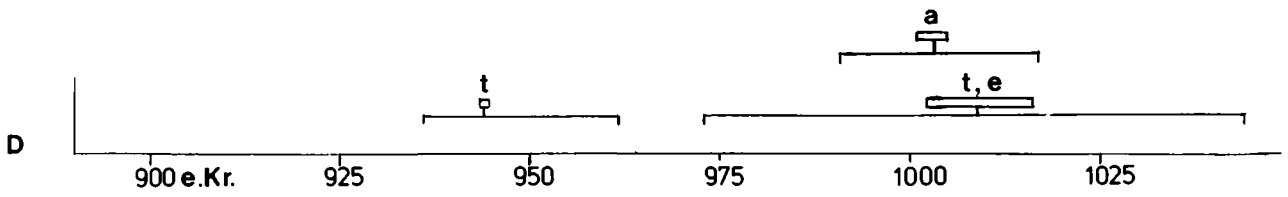
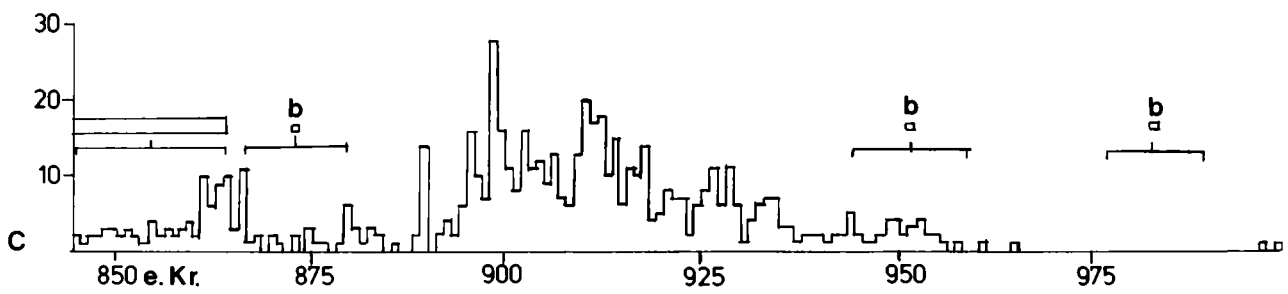
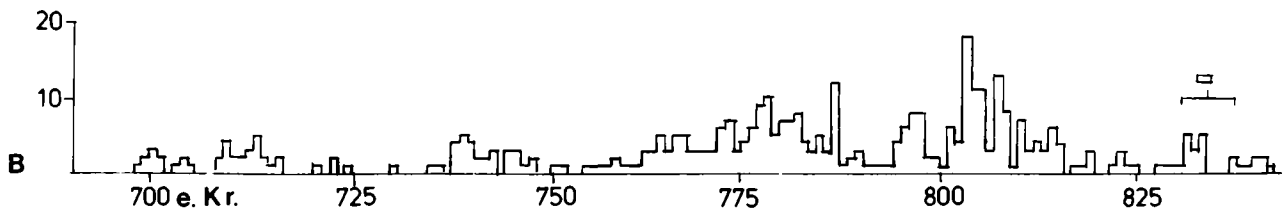
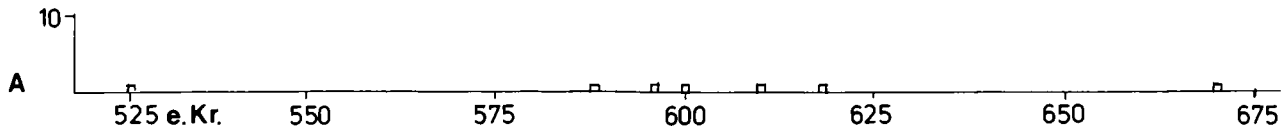
Foto av fig. 92. Runord, LutiR? Volgabalgarisk efterprägling, ca 910-30. Utan proveniens. Foto Gunnel Jansson.

Noter

1. Welin 1956. Ulla S Linder Welin, Graffiti on Oriental Coins in Swedish Viking Age Hoards. *K. Humanistiska Vetenskapssamfundets i Lund Årsberättelse 1955-56*, III. Lund 1956, pp. 141-171.
2. Kmietowicz 1959. Anna Kmietowicz, Compte rendu (Ulla S Linder Welin, Graffiti on Oriental Coins in Swedish Viking-Age Hoards. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum*, Lund 1956, pp. 149-171.) *Archaeologia Polona* II, Warszawa 1959, pp. 173-180.
3. Welin 1960. Hans Holst och Ulla S Linder Welin, Graffiter. *Kulturhistoriskt Lexikon för nordisk medeltid*, V. Malmö 1960, sp. 407-410.
4. CNS. *Corpus Nummorum Saeculorum IX-XI qui in Suecia reperti sunt. Catalogue of Coins from the Viking Age found in Sweden*. Stockholm 1975 (-1983).
5. Dobrovolskij 1979. I. Dobrowolski, Graffiti auf Orientalischen Münzen des 7.-11. Jahrhunderts. *Actes du 9me Congrès International de Numismatique*. Berne, Septembre 1979. Vol. II. Éd. T. Hackens et R. Weiller. Luxembourg 1982, pp. 741-750.
6. Dobrovolskij 1981. I. G. Dobrovolskij, J. V. Dubov, Ju. K. Kuz'menko, Klassifizierung und Interpretation von Graffiti auf orientalischen Münzen. *Zeitschrift für Archäologie* 15, pp. 217-242, Berlin 1981. Det finns även en rysk version i *Trudy Gosudarstvennogo Ermitaža XXI*, 1981.
7. Närmare beskrivet i I. Dobrovolskij, I. Dubov, J. Kuzmenko, Runičeskie graffiti na vostočnykh monetakh, i: E. A. Melnikova, *Skandinauskie runičeskie nadpisi*. Moskva 1977 pp. 142-152, 266-270.
8. Dobrovolskij 1981 p. 222.
9. Sven B. F. Jansson, *Runinskrifter i Sverige*. Stockholm, Göteborg, Uppsala 1963, p. 14.
10. L. Jacobsen og E. Moltke, *Danmarks runeindskrifter*, København 1942. Art. Kors, sp. 837 f.

Plansch 1. Präglingår för mynt med graffiti. A. Sasanidiska och arabsasanidiska mynt. B. Islamiska mynt präglade 79 - 229 E.H. C. Islamiska mynt präglade 230 - 388 E.H. och 3 bysantinska mynt (b). D. 4 anglosaxiska mynt (a), 12 tyska mynt (t) och 3 europeiska myntplattor (e). ▶

Antal mynt

Lista över illustrationerna (fig. 1-128) i plansch 2-5

Mynten är rättvända efter myntbilden och kronologiskt ordnade efter präglingsåret. Fynden förkortas med ett nummer som anger fyndens relativa ordning efter slutmynten.

1. Exempel på nicks (djupa snitt i kanten). Mynt med nicks ingår egentligen inte i undersökningen, ej heller i statistiken. Just detta mynt har flest nicks av alla. Myntort: Balkh. Myntår: 799 (förk. av 798/799). Systematiska samlingen i KMK, utan uppgift om proveniens (förk. 'u.p.').
2. Frånsida av föregående. Nicks.
3. Arabisk graffitinskrift «Åt Allah!«. G-runa. Dinar (guld), år 711, u.p.
4. Georgisk graffit? Marw 714, u.p. Vi har funnit ca 50 ristade tecken i georgisk eller armenisk skrift.
5. Arabisk skrift (?) Wasit 744, fynd (f.) 2. Vi har ett tiotal mynt med arabiska graffiti, alla ej tolkade.
6. Runorna *i* och *s*, eventuellt ordet *is*. al-Kufa 764, f. 1.
7. Runordet *Gud*, skrivet enligt den äldre futharken. Madinat al-Salam (= Bagdad) 773, f. 5.
8. Fråns. av föreg. Runorna *u* och *s*.
9. Arabiska. Defekt imitation av profeten Muhammads namn. Madinat al-Salam 774, f. 4.
10. *Gud*. al-Abbasiyya 776, f. 1.
11. Georgiska? Madinat al-Salam 779, f. 5.
12. Arabiska. Egennamnet Nur al-Din defekt (?). al-Abbasiyya 788 f. 2.
13. Ristningar utefter den arabiska myntinskriften. Madinat al-Salam 804, f. 5.
14. *U*- och *i*-runor. Madinat al-Salam 808, f. 4.
15. Fråns. av föreg. *Kuth*.
16. Fyra *Kuth* och ett *Thur*. Ort? 851, f. 18.
17. Runan *m*. Tre hål i bistavarnas ändrar. Madinat al-Salam 852, f. 14.
18. Fråns. av föreg. *M* och två *Kuth*.
19. Förstäv av skepp. *Kuth*. Hål. Samarqand 855-861. f. 4.
20. Fråns. av föreg. Två *Kuth*.
21. Tärning med fyra ögon. Ort? 865, f. 27.
22. Båge och pil? Arminiya 867, f. 5.
23. Fråns. av föreg. Spjut. Halsband med torshammarringar. Där emellan *i*-runa (?), som sekundärt kompletterats till *th*-runa. Två *Kuth*.
24. Hexagram. Bomärke? Ort? 866-869, f. 14.

25. Ej tolkad figur, bomärke? al-Basra 877, f. 3.
26. Binderuna med *Kuth* i ett tecken. Arminiya 881, f. 5.
27. Hammarkors (kryck-kors). Kristet? Enligt E. Moltke (10) är korset en urgammal, före kristendomens införande brukad symbol. Kors under vikingatiden användes även i andra sammanhang än kristna. Detta kors kan dock vara kristet (liksom det korsade korset, avbildat i t ex CNS 1.4 plansch 25, nr. 17.112 och 21.182), eftersom typen är sen. Samarra 896, f. 15.
28. Ej tolkat tecken. Bomärke? al-Shash 897, u.p.
29. Fråns. av föreg. Nät?
30. Torshammare, «fylld». al-Shash 897, u.p.
31. Graffiter med *Gud* och *Kuth*. Förenklad. al-Shash 898, f. 14.
32. En *Gud*, fem *Kuth* och en *Thur*. *Th*-runa. al-Shash 898, f. 34.
33. Arabiska. Egennamnet Abu Abdallah. al-Shash 898, u.p.
34. Vänderuna av *r*. al-Shash 899, f. 14.

Foto av fig. 31. Runord *Gud* och *Kuth*, ristade av «bågmannen». Samandisk mynt från al-Shash år 897/98. Fynd från Ekeskogs, Hejde socken, Gotland. Foto Gunnel Jansson.

35. Torshammare. al-Shash 900, f. 11.
36. Tre skärör. al-Shash 900, f. 35.
37. Fråns. av föreg. *Th*-runa. Två enkla torshammare. Vi har funnit totalt 111 enkla och 39 fyllda torshammare.
38. Kors (grekiskt). al-Shash 900, f. 12.
39. Fråns. av föreg. Kors. Welin 1956 fig. 22 och 38.
40. *M*-runa. al-Shash 900, f. 21.
41. Ej tolkad figur. Samarqand eller al-Shash 903, f. 10.
42. Runliknande. Bomärke? al-Shash 903, f. 13.
43. Torshammare? Tre små märken på hammarhuvudet, representerande Tor, Oden och Frej? Därintill en svagt ristad *g*-runa, vilket gör det möjligt att se figuren som uppbyggd av beståndsdelarna i *Gud* enligt äldre futharken. al-Shash 903, f. 35.
44. Inramat kors. *Kuth*. al-Shash 903, u.p.
45. Andreas-kors. al-Shash 900 (sic!) u.p.
46. Bomärke, bestående av två *k*-runor och en *u*-runa? Balkh 905, u.p.
47. Kvinnofigur. Valkyria? al-Shash 905, f. 32.
48. Del av svärd. Samarqand eller al-Shash 907, u.p.
49. Ej tolkad figur (spelplan med spelpjäser). Hål. al-Shash 907 f. 32.
50. Fråns. av föreg. *Kuth*. *I*-runor.
51. Svastika. al-Shash 907, u.p.
52. Ej tolkad. al-Shash 909, u.p.
53. Torshammare. al-Shash 910, f. 23.
54. *Thur*. Samarqand 911, f. 37.
55. Fråns. av föreg. *Gud*.
56. En *Gud* och åtta *Kuth*. Tre hål. Linje som har samband med största hålet. Samarqand 911, f. 19.
57. Fråns. av föreg. Torshammare? En *Gud* och två *Kuth*. Tre *th*-runor. Linjer som har samband med största hålet.
58. Torshammarring med punkter för Oden, Tor och Frej. al-Shash 911, f. 15.
59. Torshammare. al-Shash 911, f. 31.
60. Ej tolkad. Liknar *g* bland engelska runor. Andaraba 912, f. 19.
61. Ej tolkad. Pilbåge? Jfr fig. 128. Samarqand 912, f. 35.
62. Torshammare. Den enkla torshammaren har fyllts ut med ett par tunnare streck. Samarqand 912, f. 21.
63. Ej tolkad. al-Shash 912, f. 7.
64. *U*-runa. Andaraba 913, u.p.

Foto av fig. 83. Häst? Opräglad, orientalisk platt, ca 910-925. Nystugu, Hellvi sn, Gotland. Foto Gunnel Jansson.

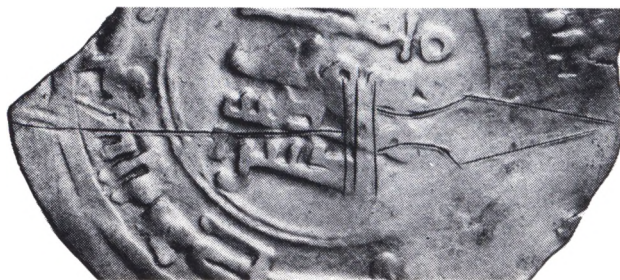
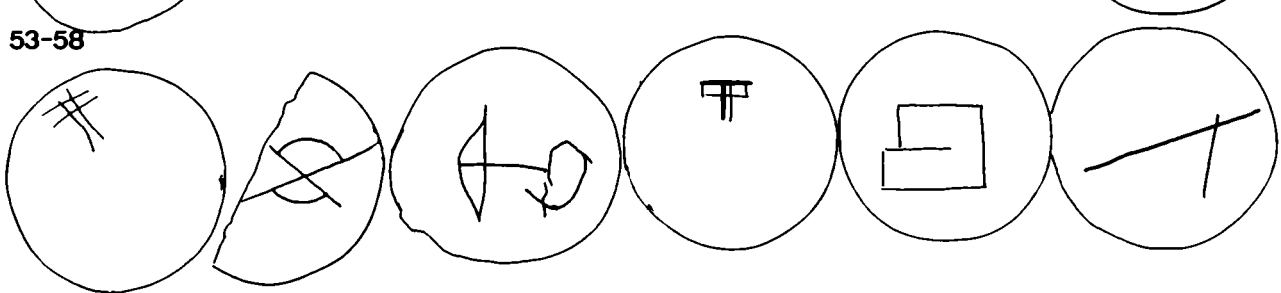
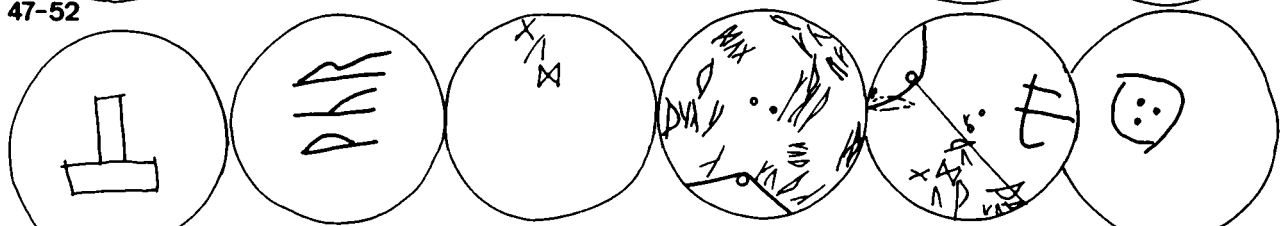
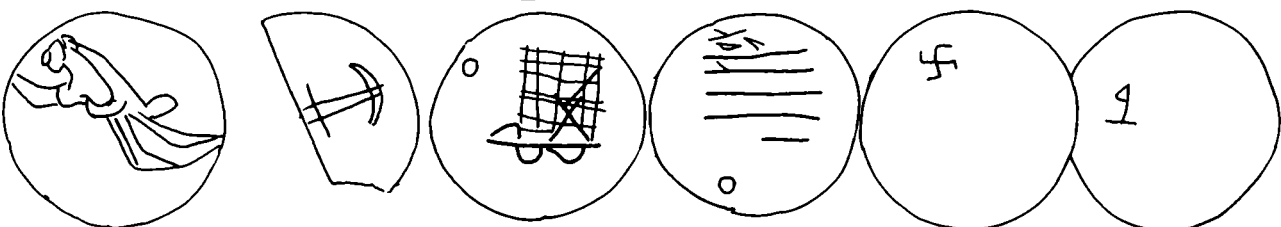
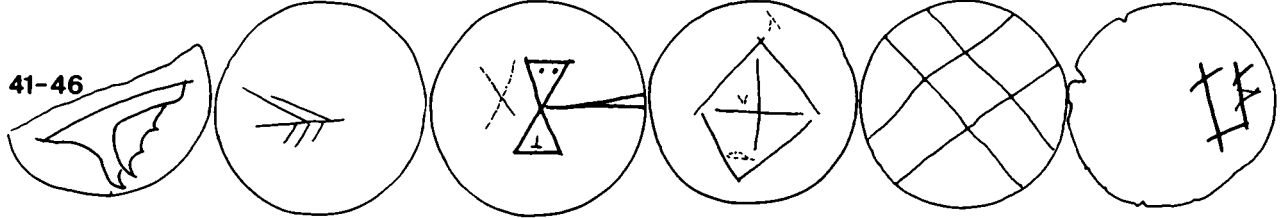
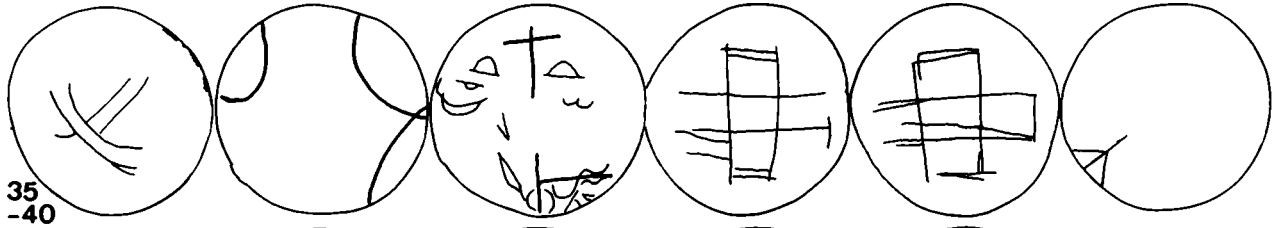

Foto av fig. 104. Spjut. Volgabilgariskt mynt, (Bulghar) ca 925-30. Östjädra, Dingtuna sn, Västmanland. Foto Gunnel Jansson.

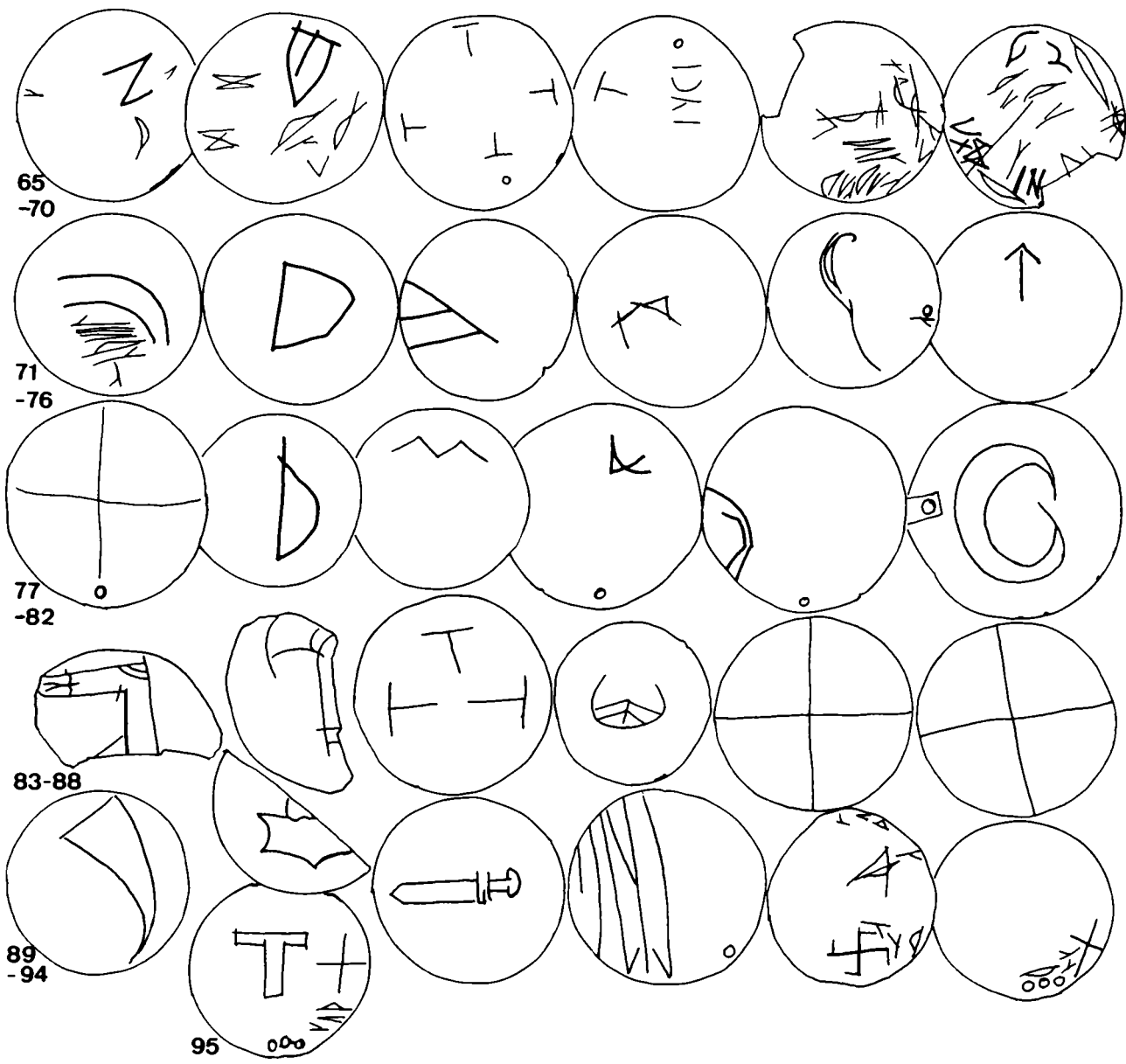

65. *S*-runa. *Kuth*. al-Shash 913, f. 15.
66. Bomärke. *Kuth*. *Th*-runa. Två *d*-runor. al-Shash 913, f. 35.
67. Fyra torshammare. Hål. Andaraba 914, f. 20.
68. Fråns. av föreg. Torshammare. Talet 1721 på arabiska. Oss veterligen är detta det enda konstaterade fallet av tillämpning av Welins grupp 3 (märken på mynt vid delning av byte eller lott).
69. Sex *Kuth*. Utskuren bit. Samarqand 914, u.p.
70. Fråns. av föreg. En *Gud* och fyra *Kuth*. Runordet *is*, m.m.
71. Förstav av skepp? *Kuth*. *I*-runor och *l*-runa. Samarqand 915, f. 18.
72. Svensk-norsk *th*-runa. Bomärke? Andaraba 917, f. 11.
73. *A*-runa? Förstärkt *u*? al-Shash 917, f. 18.
74. Bomärke, bestående av runorna *k* och *th*. Andaraba 917, u.p.
75. *Kuth* i konstfull utformning. *U*-runans bistav förlängd. al-Shash 918, f. 27.
76. *T*-runa. al-Shash 918, u.p.
77. Traditionellt betraktat som linjer för en tänkt, men ej genomförd delning i fjärdedelar. Sådana fall kan emellertid ofta bättre tolkas som kors. De s.k. delningslinjerna har ofta anknytning till ett hål i myntet. Hålet synes vara det primära, korset (resp. linjen) det sekundära. Se fig. 112 och 118 (vi har många fler ex i materialet som stöd för vår uppfattning). Också delningslinje vid hälftindelning kan förklaras ha uppkommit på annan grund än tänkt delning, ex. vis som en *i*-runa. Se även fig. 87-88. Andaraba 919, u.p.
78. *Th*-runa. Samarqand 919, f. 9.
79. Äldre variant av *s*-runa. Bomärke? Samarqand 922, f. 25.
80. Ej tolkad. Hål. Andaraba 921 (sic!), u.p.
81. Fråns. av föreg. Ej tolkad.
82. Halvmåne. Opräglad orientalisk platt, daterbar till ca 910-925, f. 37. Ögla med nit.
83. Ej tolkad. Orientalisk platt ca 910-925, f. 13.
84. Andra sidan av föreg. Ej tolkad.
85. Tre torshammare. Orientalisk platt ca 910-925, f. 8.
86. Ej tolkad. Båt? Orientalisk platt ca 910-925, f. 28.
87. Kors. Knappast fjärdedelsdelning, eftersom myntet är ristat på båda sidor och eftersom korsen är förskjutna i förhållande till varandra. Efterprägling ca 910-930, f. 20.
88. Fråns. av föreg. Kors. Vi har totalt funnit 84 enkla och 8 fyllda kors.
89. Gjallarhornet, i vilket Heimdall blåste vid Ragnarök. Volgarbulgarisk efterprägling ca 910-930, f. 37.

Foto av fig. 54. Runord *Thur*. Samarqand 910/11. Mannegårda II, Lye sn, Gotland. Foto Gunnel Jansson.

90. Del av torshammare. Efterprägling ca 910-930, f. 11.
91. Svärd. Efterprägling ca 910-930, f. 38.
92. Runord *Luti*(*R*?), ej tolkat. Hål. Efterprägling ca 910-930, u.p.
93. Svastika. Tre *Kuth*. Efterprägling ca 910-930, u.p.
94. Kors. *Kuth*. Tre hål. Efterprägling ca 910-930, u.p.
95. Fråns. av föreg. Torshammare, kors och *Kuth*.

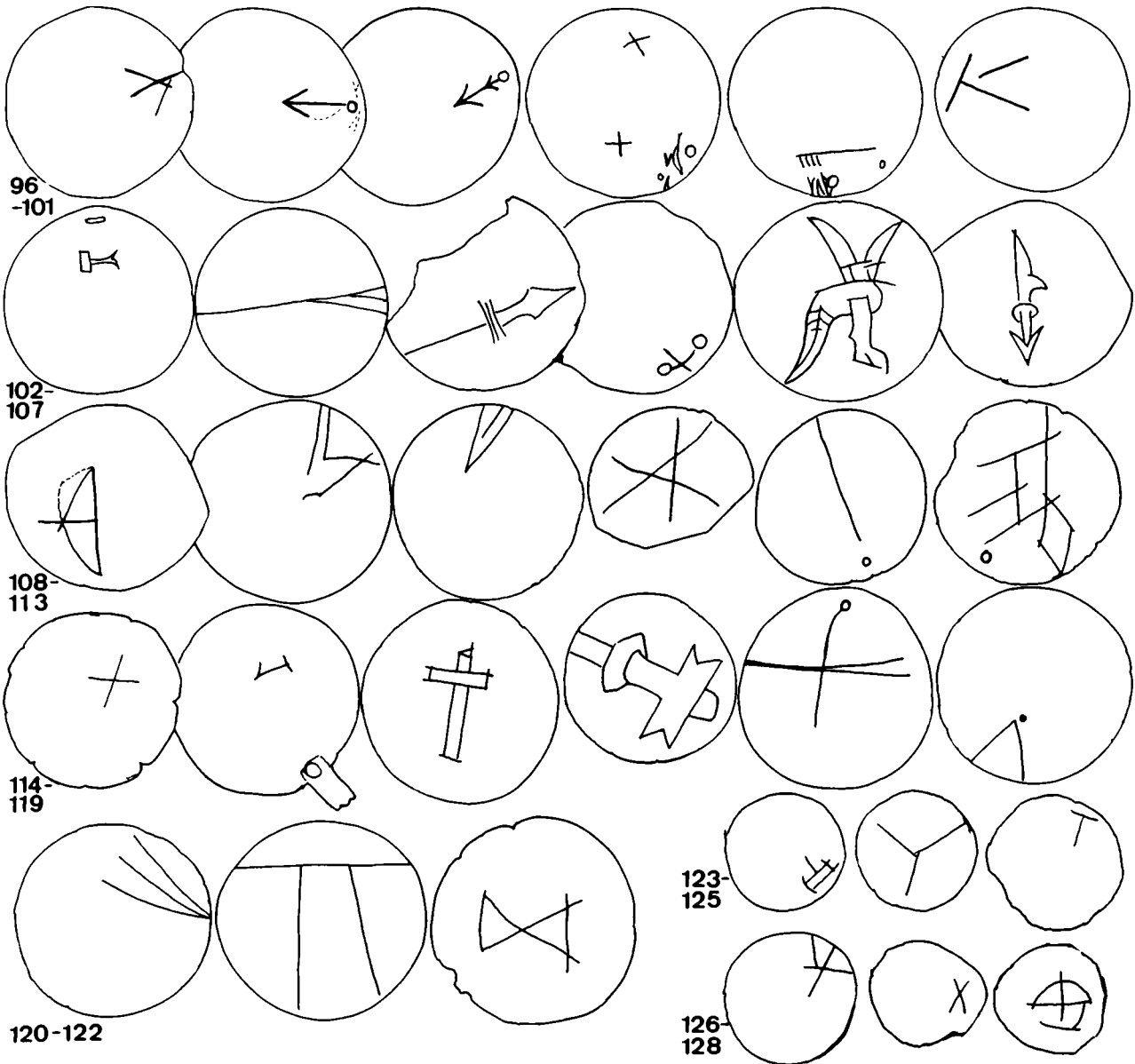

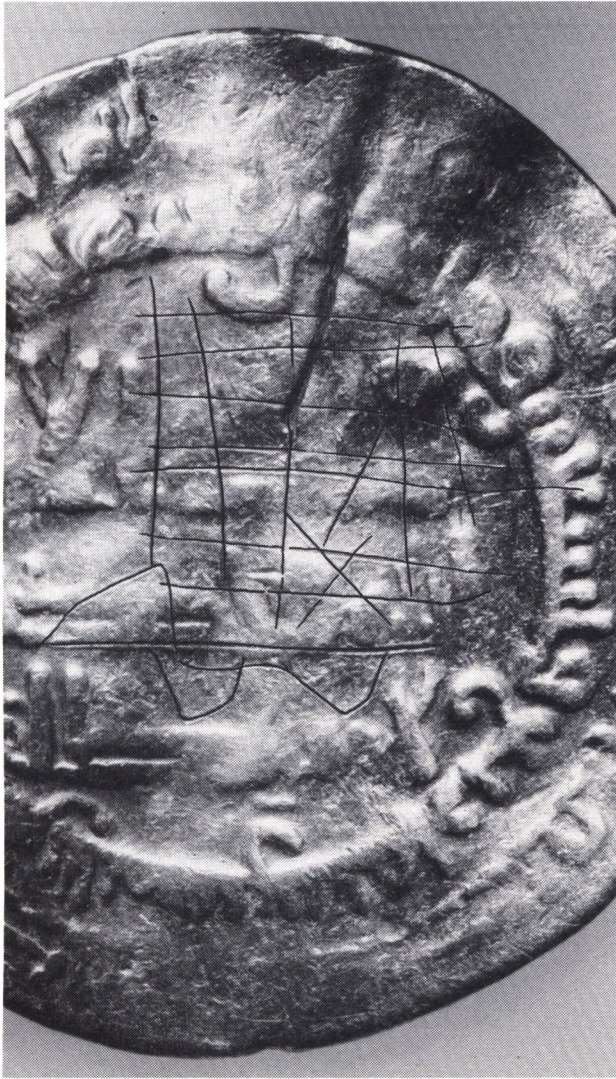
96. *M*-runa. Efterprägling ca 910-930, u.p.
97. *T*-runa. Hål, som i likhet med åtskilliga andra fall synes ha betydelse i magiska sammanhang. *Kuth* har sekundärt ristats in. Samarqand 925, f. 27.
98. Fråns. av föreg. *T*-runa, förstärkt med ytterligare ett par bistavar.
99. Två kors. *Kuth*. Två hål. Samarqand 925, f. 16.
100. Fråns. av föreg. Förstärkt *t*-runa (?). *Kuth*.
101. Torshammare. Balkh 926, f. 21.
102. Torshammare och *i*-runa. Hål. Balkh 926, u.p.
103. *F*-runa. Farwan 928, f. 23.
104. Spjut. Volgabulgariskt mynt, (Bulghar) ca 925-930, f. 28.
105. Kors? *G*-runa? Torshammare? Två hål. (Bulghar) ca 925-930, f. 19.
106. Fabeldjur? al-Shash 929, u.p.
107. Spjut och harpun i kombination. Andaraba 930, f. 17.
108. Fråns. av föreg. Pilbåge och pil.
109. Hacka? Ma'din 930, f. 16.
110. Bomärke. Liknar engelska runan för y. al-Shash 930, u.p.
111. Ej tolkad. al-Shash 931, f. 28.
112. *I*-runa. Hål. Knappast delningslinje. Jfr fig. 77 och 87. Madinat al-Salam 933, u.p.
113. Djur, ej närmare tolkad. Hål. al-Shash 933, f. 21. Djuravbildningar är sällsynta. Fåglar finns inristade på ett anglosaxiskt mynt präglat 1009-1017 (G. van der Meer och L O Lagerqvist, Ett anglosaxiskt mynt med inristade fågelbilder. Fornvännen 1960, pp. 92-99). Fågelfyndets slutmynt är 1110 (G. Hatz, Handel und Verkehr zwischen dem Deutschen Reich und Schweden in der späten Wikingerzeit. Stockholm 1974, Nr. 360).
114. Kors. al-Shash 934, f. 21.
115. *L*-runa. al-Khuttal 934, f. 6. Ögla med nit.
116. Latinskt kors. Samarqand 935, f. 37.
117. Processionskors. al-Basra 940, f. 17.
118. Kors. Hål. Bukhara 950, f. 26.
119. *U*-runa? Borrning för hål påbörjad. Bukhara 952.
120. Fråns. av föreg. Tre *i*-runor? Jfr. fig. 110. De två figurerna i mynt 119-120 är placerade rakt över varandra på varsin sida.
121. Torshammare? Delningslinjer? Samarqand 953, f. 24.
122. *D*-runa. Samarqand 954, f. 22.
123. Torshammare. Tyskt. Mainz 973-1002, f. 36.
124. Ej tolkad. Worms 973-1002, f. 29.
125. Torshammare. Deventer 983-996, f. 29.

Foto av fig. 106. Fabeldjur? al-Shash 928/29. Utan proveniens. Foto Gunnel Jansson.

126. *M*-runa. (Goslar) 991-1040, f. 29.
127. Andreaskors eller *g*-runa. Västeuropeisk platt, f. 33.
128. Andra sidan av föreg. Kors? Pilbåge? Jfr. fig. 61.

*Foto av fig. 47. Valkyria? al-Shash 904/05. Kvarna, Vamlingbo sn, Gotland.
Foto Gunnel Jansson.*

*Foto av fig. 49. Ej tolkad. al-Shash 906/07. Kvarna, Vamlingbo sn, Gotland.
Foto Gunnel Jansson.*